

STAP VOOR STAP 2

EEN METHODE OM OUDERS
MET KINDEREN (6-12 JAAR)
TE BEGELEIDEN
BIJ OPVOEDINGSVRAGEN

Bertil P. Uittenbogaard Janine Jeuring Erika Ensing

Eerste druk 2000 (ISBN 90-6665-325-6)
Tweede gewijzigde druk 2007 (ISBN 978-90-6665-832-5)
Derde compleet gewijzigde druk 2015

Stap voor stap 2

Een methode om ouders met kinderen (6-12 jaar) te begeleiden bij opvoedingsvragen
Bertil Uittenbogaard, Janine Jeurig en Erika Ensing

ISBN 978 90 8850 584 3

NUR 840

© 2015 B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 jo. het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgeverij SWP (Postbus 12010, 1100 AA Amsterdam-Zuidoost) te wenden.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	6
INLEIDING EN VERANTWOORDING	8
GEBRUIKSAANWIJZING	14
BASISVRAGEN	19
FACTORENLIJST	23
GEBRUIKSAANWIJZING BIJ SIGNALERINGSLIJST	26
SIGNALERINGSLIJST VOOR KINDEREN (6 TOT 12 JAAR)	27
I. AGRESSIE EN VANDALISME	31
II. GEDEPRIMEERDHEID EN LUSTELOOSHEID	45
III. GEPEST WORDEN	59
IV. NERVOSITEIT	73
V. SEKSUALITEIT	89
VI. SLAAPPROBLEMEN	105
VII. ZELFSTANDIGHEID EN AFHANKELIJKHEID	121
LITERATUUR	134

VOORWOORD

De ‘Stap-voor-stap’-methode is in het begin van de jaren negentig ontstaan vanuit het onderzoeksproject ‘Pedagogische Preventie’. In opdracht van de Riagg-Zwolle, de toenmalige Kruisvereniging West-Overijssel, de toenmalige Stichting Spel- en opvoedingsvoorlichting en de Christelijke Hogeschool Windesheim heeft een team onderzoekers zich gericht op het vinden van een effectieve en efficiënte werkwijze om ouders van jonge kinderen te ondersteunen bij de opvoeding. Een beroepskracht geeft deze ondersteuning door het stellen van vragen en het ordenen van informatie.

Zo is de beroepskracht bezig:

1. lichte pedagogische problemen te verhelderen;
2. samen met de ouders inzicht te krijgen in de opvoedingssituatie;
3. via een voorlopige analyse van het samenspel van enkele factoren te besluiten tot een verbeterde aanpak, dan wel te verwijzen naar een hulpverlenende instelling – er worden veel suggesties ter verbetering van de aanpak gegeven;
4. het effect van de afgesproken aanpak te evalueren met de ouders.

In de eerste uitgave *Stap voor stap* (eerste druk in 1991 tot en met de vijfde druk in 2007) gaat het om kinderen van 0 tot 4 (eventueel tot 6) jaar, toegespitst op zeven onderwerpen waarover ouders van peuters en kleuters vaak vragen hebben, namelijk huilen, eten, slapen, bewegen, spelen, drift en koppigheid en zindelijkheid.

In het nu voor u liggende *Stap voor stap 2* gaat het om zeven onderwerpen waarover ouders van kinderen van 6 tot 12 jaar zich vaak zorgen maken: agressie en vandalisme, gedeprimeerdheid en lusteloosheid, gepest worden, allerlei vormen van nervositeit, slaapproblemen, zelfstandigheid en afhankelijkheid.

De werkwijze van *Stap voor stap* is in principe steeds dezelfde, maar de onderwerpen en de uitwerkingen zijn steeds verschillend. De gebruiksaanwijzing, de signaleringslijst, de factorenlijst en de basisvragenlijst komen overeen, maar de onderwerpen zijn verschillend, afhankelijk van de leeftijd van het kind.

Stap voor stap 2 is tot stand gekomen via een studieproject van twee vierdejaars studenten van de opleiding Sociaal Pedagogische Hulpverlening, onderdeel van de Christelijke Hogeschool Windesheim in Zwolle.

In 2005 werd een studie gedaan naar de effectiviteit van de ‘Stap-voor-stap’-methode door de Databank Effectieve jeugdinterventies. Uit deze studie bleek dat het werken via de ‘Stap-voor-stap’-methode betekent kiezen voor een werkwijze die het gesprek structureert. Dit kan volgens Uittenbogaard e.a. (2011) de volgende voordelen hebben voor de gebruiker van ‘Stap-voor-stap’:

- › er ontstaat een meer genuanceerd begrip van en perspectief op de situatie;
- › er wordt voorkomen dat te snel naar oplossingen wordt gezocht;
- › er wordt (doel)gerichter gewerkt, waardoor meer kans op effect verwacht kan worden;
- › er ontstaat meer controle op het eigen functioneren;
- › de kwaliteit van de geboden hulp wordt minder afhankelijk gemaakt van individuele kenmerken van de hulpverlener;
- › de kwaliteit van de hulp (als proces) kan beter gemeten (en bewaakt) worden;
- › gerichte evaluatie maakt deel uit van de probleemoplossende cyclus (maakt resultaten zichtbaar en controleerbaar).

Mogelijke voordelen voor de ouders zijn:

- › men voelt zich erkend in de zorgen of problemen;
- › men verwerft meer inzicht in de situatie die zorgen baart;
- › men vergroot het probleemoplossend vermogen.

Tot slot vermelden we nog dat deze ‘Stap-voor-stap’-methode eveneens een geschikt middel blijkt bij het opleiden van hulpverleners. Tweedejaars studenten SPH en MWD in Zwolle oefenden al enige jaren met behulp van deze methode in het pedagogisch ondersteunen van ouders. Dit is voor hen een pittige opgave die meestal resulteert in nieuw zelfvertrouwen voor de ouders en voor de student!

Bertil Uittenbogaard
Erika Ensing
Janine Jeurig

Bij de derde herziene druk

In deze derde herziene druk zijn wijzigingen en aanvullingen in de tekst aangebracht die nodig waren om de tekst weer up-to-date maken. Ook de verwijzingen naar literatuur en websites zijn geactualiseerd.

Bertil Uittenbogaard

INLEIDING EN VERANTWOORDING

Opvoedingsondersteuning is een lastige maar ook boeiende bezigheid voor beroepskrachten, zoals maatschappelijk werkers, leraren, wijkverpleegkundigen, psychologen en pedagogen. Het adviseren van ouders die in de praktijk van alledag aanlopen tegen conflicten met hun kinderen of zich zorgen maken over hen, betekent dat men zich in relatief korte tijd een realistisch beeld vormt van de situatie, achtergronden in kaart brengt en in een dialogisch proces met de ouders inzicht en perspectief wil bieden.

Daarbij poogt de beroepskracht zo effectief te werken dat de ouders een verdere gang door het doolhof van hulpverlening bespaard blijft, tenzij de noodzaak van verdere specialistische hulpverlening duidelijk blijkt.

Het ontbreekt beroepskrachten in het algemeen niet aan inzet en eigen opvattingen, maar wel aan een duidelijke methode. Elke beroepskracht vormt zich gaandeweg een eigen stijl van werken in het bieden van steun in de opvoeding. Deze werkstijl wordt onder andere gevoed door voorgaande succeservaringen of tevredenheid van cliënten. Maar ook door inspirerende voorbeelden, een boeiend theorieboek of een handige leidraad/methode. Dat laatste werd nu beoogd met het ontwikkelen van de ‘Stap-voor-stap’-methode: een praktisch en informatief werkschema voor het bieden van opvoedingssteun door een beroepskracht. Het is niet noodzakelijk dat deze beroepskracht hoog opgeleid of gespecialiseerd is voor de taak om vastgelopen communicatie tussen ouders en kinderen te herstellen of om te helpen voorkomen dat moeilijkheden steeds opnieuw beginnen. Belangrijker dan een specialistische opleiding is een goede luisterhouding, een goed inzicht in (de communicatie tussen ouders en) kinderen *en een goede methode*.

Veel beroepskrachten hebben gebrek aan tijd om langdurig en veelvuldig gesprekken te voeren; daarom moet een methode voor professionele opvoedingsadvisering ook efficiënt zijn met betrekking tot de tijdsinvestering.

De ‘Stap-voor-stap’-methode kan door de gestructureerde, protocollaire aanpak en de bondige informatieblokken beroepskrachten helpen om:

- › in korte tijd de situatie te begrijpen en in kaart te brengen;
- › achtergronden en factoren op waarde en zwaarte te schatten;
- › een gericht advies te geven dat in de eigen leefomgeving toepasbaar, haalbaar en werkzaam is;
- › ouders zodanig te stimuleren dat zij zelf naar beter inzicht en antwoorden gaan zoeken en dat hun probleemoplossend vermogen wordt versterkt.

Theoretische achtergrond van de methode

Bij de ontwikkeling van de ‘Stap-voor-stap’-methode is aangesloten bij diverse denkmodellen uit de literatuur over pedagogische advisering en bij de ontwikkelingspsychologische literatuur.

Literatuur over pedagogische advisering

Uit veel onderzoeken komt het volgende naar voren:

- › Alle ouders vinden voorzieningen voor opvoedingsondersteuning belangrijk.
- › Veel ouders – variërend van de helft tot de meerderheid – hebben wel degelijk behoefte aan opvoedingsondersteuning, maar weten niet waar ze hulp kunnen krijgen.
- › Slechts een deel van de ouders die wel op de hoogte zijn van opvoedingsondersteuning maakt er ook daadwerkelijk gebruik van. De meeste ouders krijgen hulp en steun van familie en vrienden.
- › Ouders willen het liefst informatie en advies, maar ook praktische hulp (een oplossing) of emotionele steun (begrip, luisterend oor).
- › Ouders maken weinig gebruik van professionele opvoedingsondersteuning. Familie en vrienden zijn de belangrijkste – informele – raadgevers inzake opvoedingsvragen en -problemen.

Formele steun vragen ouders aan de huisarts, het consultatiebureau, leiding van de kinderopvang en leerkrachten van school. Ouders van oudere kinderen zoeken ook hulp bij pedagogen, psychologen, jeugd-ggz en Bureau Jeugdzorg. Er gaapt een kloof tussen wat ouders wensen aan steun en wat ze daadwerkelijk krijgen. Er is sprake van onvervulde steunbehoeften van ouders (Snijders, 2006).

Indicatiecriteria voor lichte pedagogische advisering, wanneer is de methode te licht of te zwaar?

Werken met de ‘Stap-voor-stap’-methode wordt gestopt als de zwaarte van de problematiek voorbijgaat aan de grenzen van de deskundigheid van de zorgverlener. Dit is ook het geval als de interpretatie van de ouders in sterke mate afwijkt van de interpretatie van de zorgverlener. Tevens wordt gestopt met de methode als de beleving van de ouders te extreem is, als bijvoorbeeld het vermogen tot rationele ordening wordt overheerst door emoties. Ten slotte kan niet verdergegaan worden met ‘Stap-voor-stap’ als de wensen of verwachtingen van de ouders irreëel zijn.

Volgens Blokland (2013) kan pedagogische advisering alleen helpen om een probleem op te lossen of te verminderen als:

- › de vraag waar ouders mee komen een herkenbaar opvoedingsprobleem is;
- › het ‘lastige’ gedrag van het kind te plaatsen is in het kader van de ‘normale’ ontwikkeling;

- › het gedrag van het kind te zien is als een logische reactie op bepaalde gebeurtenissen;
- › het probleem overzichtelijk is en nog niet zo lang bestaat (ongeveer zes maanden);
- › het plezier in opvoeden tijdelijk verminderd, maar potentieel aanwezig is;
- › ouders zelf in staat zijn sturing te geven aan het gedrag van hun kind, maar wel behoefte hebben aan een steuntje in de rug;
- › ouders in staat zijn om, ondanks negatieve gevoelens, ook positieve aspecten in het gedrag van hun kind te benoemen;
- › het ouders ontbreekt aan eenvoudig te verwerven kennis en vaardigheden waarmee ze de opvoedingssituatie kunnen verbeteren;
- › ouders openstaan voor advies en informatie en bereid en in staat zijn om zelf mee te werken aan de oplossing van hun probleem;
- › ouders geloven dat ze zelf invloed kunnen uitoefenen op het gedrag van (hun) kinderen.

Er bestaan geen strikt objectieve kenmerken om opvoedingsproblemen naar zwaarte te onderscheiden. Aangezien ouders vaak op eigen initiatief komen, zijn zij vooral degenen die bepalen of hulp geïndiceerd is of niet. De beleving van de ouders, de steun die ze ervaren vanuit de omgeving, de persoonlijke veerkracht van ouders en de duur en omvang van het probleem spelen hierbij een rol. Een opvoedingscrisis leent zich soms wel, soms niet voor lichte pedagogische hulpverlening. Soms neemt een crisis dusdanige vormen aan dat gerichte hulpverlening in de vorm van crisisinterventie op zijn plaats is. In een mildere vorm kan een opvoedcrisis echter ook aanknopingspunten bieden om daadwerkelijk iets aan een probleem te doen. In zulke gevallen blijkt laagdrempelige pedagogische advisering voldoende ondersteuning te kunnen bieden om zo'n crisis te bezweren (Blokland, 2013).

Om de complexere opvoedingsproblematiek te weren, hanteren sommige opvoedbu-reaus en spreekuren contra-indicaties zoals:

- › het probleem heeft een duidelijk medische oorzaak;
- › het probleem heeft een kinderpsychiatrisch karakter;
- › de opvoedings- en gezinssituatie is te gecompliceerd voor kortdurende pedagogische hulp; men vermoedt noodzaak tot langdurige en intensieve hulpverlening;
- › er is sprake van duidelijke school- en/of leerproblemen;
- › er is sprake van ernstige persoonlijke problematiek bij (een van) de ouders;
- › er zijn reeds contacten met tweedelijns hulpinstellingen (Blokland, 2013).

Toepassing bij etnische groepen

De methode 'Stap-voor-stap' is niet speciaal ontwikkeld voor jeugdigen of gezinnen met een allochtone achtergrond. Het programma heeft geen speciale faciliteiten (zoals vertaalde schriftelijke instructies of tolken), die bedoeld zijn om allochtone groepen in het bijzonder te kunnen bedienen.

Modellen voor een stapsgewijze advisering bij opvoedingsproblemen

- › De ouder is de belangrijkste partij in de communicatie. De beroepskracht stemt voortdurend af op de mogelijkheden en wensen van de ouders.

- › Een algemeen fasemodel van een probleemoplossend proces in grote lijnen is opgebouwd uit de volgende fasen: probleemverkenning, diagnose, plan, uitvoering en evaluatie. Dit is geen star schema, want de beroepskracht kan soms soepel switchen van bijvoorbeeld uitvoering naar opnieuw verkennen van de uitgangssituatie.

- › We sluiten zo aan bij het model ‘Methodiek oudergesprek bij opvoedingsproblemen’ van Oosterhof-Van der Poel (2004).
Dit model bestaat uit vier fasen:
Fase 1: probleemanalyse, verzamelen van feiten;
Fase 2: inzicht- en ervaringsproces op gang brengen;
Fase 3: samen met de ouder mogelijke alternatieven bedenken;
Fase 4: evaluatie of diagnose achteraf.
Voor de eerste drie fasen zijn kernpunten vermeld met betrekking tot ‘vorm’ (in fase 1: probleemverhelderend gesprek), ‘vaardigheid’ (in fase 2: luisteren) en ‘doel’ (in fase 3: rustmoment scheppen, zodat de ouder alle factoren op een rijtje kan zetten en zo weer bij zijn eigen probleemoplossend vermogen kan komen). Bij de laatste fase (evaluatie) is het van belang dat de beroepskracht reflecteert op de omgang van ouders en kind, maar ook op eigen gedrag. Hij/zij kan bijvoorbeeld de vraag stellen: was ik niet te directief of te veel gericht op een snelle oplossing?

- › Timmers-Huigens (2004) gaat uit van een soortgelijke structuur voor een professionele benadering van opvoedingsproblematiek. Uitgaande van de specifieke opvoedingssituatie (SOS) wordt een analyse gemaakt van de situatie (AS), op grond waarvan een verkenning van de ingreepmogelijkheden (VIM) plaatsvindt. Er vindt een keuze plaats, op grond van de inschatting van de situatie en het te verwachten effect. Uit de toepassing van de adviezen (DOE) blijkt of verbetering mogelijk is. Tijdens de voortgang van het hulpverleningsproces wordt het geheel geëvalueerd en bijgesteld, totdat de gewenste verbetering is bereikt. Zo nodig kan verwijzing overwogen worden.
Het voorgaande model voor advisering doet evenals de ‘Stap-voor-stap’-methode voor ouders van jonge kinderen (Uittenbogaard e.a. 2011) een beroep op actieve participatie van de cliënten.

Ontwikkelingspsychologische onderzoeksgegevens

In de eerste plaats willen we voor de leeftijd van 6 tot 12 – de schooljaren – aansluiten bij Bronfenbrenner, onder andere geciteerd in R. Kohnstamm: *Kleine ontwikkelingspsychologie 2*, die het begrip *gezinsecologie* hanteert. Volgens hem zijn er drie systemen die voor de ontwikkeling van elk kind van belang zijn.

- › *chromosysteem*: hierbij gaat het om veranderingen in de directe levensomstandigheden, life-events die hun sporen nalaten, zoals een verhuizing, het overlijden van oma of de echtscheiding van de ouders;
- › *mesosysteem*: dit betreft ervaringen buiten het gezin, zoals binnen school, met vriendjes. Deze worden van grote invloed op de ontwikkeling in deze leeftijds categorie, daarbij horen ook de – positieve en negatieve – invloeden van tv- en computerprogramma's;
- › *exosysteem*: indirecte ervaringen via de ouders, hun relaties en conflicten met mensen van buiten, met wie de kinderen geen direct contact hebben, maar die hun leven wel beïnvloeden.

Een ander begrip dat in het schrijven van dit deel een rol speelde is: sociale competentie. Via mastery-ervaringen en mislukte pogingen om een vaardigheid te leren, ontstaat voor elk kind een eigen kenmerkend competentiepatroon. Dit is bepalend voor de wijze waarop een kind denkt over zichzelf (zelfbeeld), de mate waarin een kind de resultaten van zijn pogingen aan zichzelf toeschrijft (zelfbeschikking) en de manier waarop een kind zich in allerlei sociale situaties staande kan houden (zelfhandhaving).

Tot slot de benadering van interactie, zoals die zich in opvoedingssituaties voordoet. In onze visie wordt de ontwikkeling bepaald door een voortdurende wisselwerking tussen kind, ouders en omgeving (transactionele benadering). Factoren die van belang zijn bij de ontwikkeling van een kind zijn afkomstig van het kind (aanleg, temperament, gezondheid enzovoort), van de ouders (hun levensgeschiedenis, manier van opvoeden enzovoort) en de omgeving (huisvesting, heersende normen en waarden enzovoort). Het kind wordt tijdens de opvoeding niet alleen beïnvloed door de ouders en de omgeving, maar beïnvloedt deze in zekere mate ook zelf. Zo kan bijvoorbeeld een kind met een niet optimaal neurologisch functioneren een gedrag vertonen dat voor de omgeving 'moeilijk' kan zijn om mee om te gaan. Het gedrag kan volgens deze zienswijze ook door gunstige omgevingscondities worden 'bijgeregeld'. Er wordt rekening gehouden met het al dan niet aanwezig zijn van zogenaamde protectieve factoren (bijvoorbeeld een sociaal ondersteuningssysteem voor het gezin), waardoor er minder sprake is van een noodzakelijke oorzaak-gevolgrelatie.

Het transactionele model biedt een kader voor de wisselwerking tussen de vele factoren die een rol kunnen spelen in de omgang van ouders met kinderen. Dit model biedt tevens de mogelijkheid aan te geven hoe opvoeding doorwerkt in het kind en hoe deze ertoe kan leiden dat een kind gedrag ontwikkelt dat als problematisch wordt ervaren. *Kindfactoren* zijn bijvoorbeeld: persoonlijkheid, temperament, aanleg, lichamelijke gesteldheid, intelligentie, competentie, leeftijd en ontwikkelingsfase van het kind zelf. *Ouder- (of opvoeder)factoren* die een rol kunnen spelen zijn: persoonlijkheid, levensgeschiedenis, het al dan niet kunnen delen van de verantwoordelijkheid voor verzorging

en opvoeding, intelligentie, lichamelijke gesteldheid, competentie, beleving van het ouderschap, houding ten aanzien van het kind, verwachtingspatronen en opvoedingsstijl.

Mogelijke *omgevingsfactoren* zijn: huisvesting, woonomgeving, aanwezigheid van kinderopvang, maatschappelijke normen ten aanzien van moederschap enzovoort.

Wij willen in dit verband ook wijzen op de rol van beschermende oftewel 'protectieve' factoren, waaraan in de onderzoeksliteratuur in toenemende mate aandacht wordt besteed.

Risico- en protectieve factoren zijn als het ware twee zijden van een zelfde medaille. Risicofactoren hebben betrekking op een grotere statistische kans op het ontstaan van problematiek; protectieve factoren daarentegen verkleinen deze kans.

Een voorbeeld is de factor *competentie bij ouders*: geringe competentie, tot uitdrukking komend in rigiditeit in de omgang met kinderen, kan gezien worden als een risicofactor. Een grote mate van competentie, tot uitdrukking komend in flexibiliteit in de omgang met kinderen, als een protectieve factor.

In dit deel van *Stap voor stap* is een samenvattende lijst opgenomen van kindfactoren, ouderfactoren en omgevingsfactoren, zie hiervoor de factorenlijst op pagina 23 tot en met 25.

Samenvattend

Bij het preventief werken met ouders is het ons inziens juist om uit te gaan van het transactionele model. Dat wil onder meer zeggen dat niet alleen ouders maar ook kinderen in een voortdurende wisselwerking met elkaar en met de omgeving zelf invloed uitoefenen en keuzes maken. Emotionele steun van de ouders om goede keuzes te maken is daarbij onmisbaar. Het doel van preventief werken is dan ook het 'stap voor stap' herstellen van de communicatie en van steunende structuren.

GEBRUIKSAANWIJZING

In deze gebruiksaanwijzing komen de volgende punten aan de orde:

1. het maken van een afspraak;
2. de voorbereiding van een gesprek;
3. het gesprek.

Voor de gebruikers van de ‘Stap-voor-stap’-methode is het aan te bevelen de gebruiksaanwijzing nauwlettend te volgen.

1. Het maken van een afspraak

Bij het maken van een afspraak kan op de volgende aandachtspunten worden gelet:

Tijdstip

Probeer bij het maken van een afspraak een tijdstip te vinden dat de ouders goed schikt.

Ruimte

De ‘Stap-voor-stap’-methode zal in de regel bij de ouders thuis worden gebruikt. Ook een ruimte ergens anders waar men ongestoord – en zonder door anderen gehoord te worden! – kan praten, kan voldoen.

Gebruik in de thuissituatie heeft als voordeel dat het gesprek in het algemeen minder wordt gestoord en de gebruiker van de methode meer ziet van de omgeving waarin het probleem zich voordoet.

Een afspraak in een spreekkamer kan echter voor de gebruiker tijdbesparend zijn.

Beschikbare tijd

Geef globaal aan hoeveel tijd voor het gesprek uitgetrokken zal worden. Voorkomen moet worden dat ouders alle tijd krijgen om de aangehaalde voorbeelden te voorzien van eindeloze details, en het gesprek in een conflict ontaardt.

Een richtlijn: 60 tot 90 minuten zal in de meeste gevallen voldoende zijn voor een hulpverlener die enige ervaring heeft met de ‘Stap-voor-stap’-methode.

Verwachting van de ouders

Soms hebben de ouders slechts een vaag idee omtrent het onderwerp van gesprek, mede omdat ze vaak nog weinig systematisch gesproken of nagedacht hebben over hun vragen of zorgen. In die situatie stellen ouders het vaak op prijs tevoren een signaleringslijst (toegestuurd) te krijgen die ze als voorbereiding op het gesprek kunnen invullen (zie pagina's 27-29). Wanneer de gebruiker/hulpverlener bij het maken van de afspraak hieraan enige aandacht besteedt, heeft dit een effectieve en tijdbesparende invloed op het gesprek.

2. De voorbereiding van een gesprek

Het gesprek is opgebouwd uit de volgende vier stappen.

Stap 1 Beeld

Bij stap 1 wordt een aantal vragen over ‘wat, hoe en wanneer’ gesteld. Deze vragen hebben tot doel een duidelijk beeld te krijgen van wat er aan de hand is. Het is niet de bedoeling dat er in deze stap naar achtergronden van of oplossingen voor problemen wordt gekeken.

Met name bij deze stap is het belangrijk goed te luisteren en het verhaal van de ouders aan de hand van de vragen bij te sturen.

Bij het laatste punt van stap 1 (1.6) wordt, op grond van tot op dat moment verkregen informatie, alles nog eens met de ouders en jongere op een rijtje gezet. Het is bij stap 1 niet de bedoeling dat dieper wordt ingegaan op mogelijke achtergronden van de situatie.

Stap 2 Inzicht

Bij stap 2 gaat het om het (samen met de ouders) bekijken welke factoren mogelijk samenhangen met de situatie.

Zowel stap 2 als stap 3 beginnen met een keuzemoment: zelf handelen, een ander erbij betrekken of verwijzen. Criteria om niet verder te gaan met het gesprek worden gegeven op pagina 17: Criteria voor gespreksonderbreking.

Bij stap 1 is door middel van ‘wat, hoe en wanneer’-vragen een beeld geschetst van de situatie. Bij stap 2 wordt nu beoogd door vragen naar kind-, ouder- en omgevingsfactoren en ontwikkelingsaspecten meer inzicht te verwerven in de achtergronden van deze situatie. Zo nodig kan men de factorenlijst raadplegen op pagina's 23-25.

Het kan zijn dat de gebruiker tot andere inzichten of conclusies komt dan de ouder. Uiteindelijk zal de gebruiker vooral uitgaan van de inzichten van de ouders. Hij kan hen immers niets opleggen!

Aan het eind van stap 2 (punt 2.3, het zogenaamde ‘stroomschema’) wordt samen met de ouders bekeken in welke categorie het probleem het meest thuishoort. Eventueel kan worden uitgegaan van twee categorieën.

Stap 3 Handelen

Evenals bij stap 2 begint stap 3 met een keuzemoment: zelf handelen, een ander erbij betrekken of verwijzen (naar bijvoorbeeld een huisarts of maatschappelijk werk).

Bij het zoeken naar (een beperkt aantal) zinvolle en haalbare mogelijkheden om verbeteringen in de situatie aan te brengen, worden alternatieven gezocht binnen een categorie die overeenkomt met de keuze bij punt 2.6.

Stap 4 Evaluatie

Stap 4 vindt plaats in een volgend gesprek. Nagegaan wordt of de beoogde veranderingen door middel van de afspraken zijn bereikt. Zo nodig kan men één of twee stappen teruggaan en opnieuw kijken naar mogelijke oorzaken en handelwijzen.

Ook bij verwijzing blijft er sprake van begeleiding.

Basisvragen

De vier stappen worden concreet gemaakt in de zogeheten ‘Basisvragen’. Dat zijn de vragen die bij elk onderwerp hetzelfde zijn en waarvan de specifieke vragen per onderwerp zijn afgeleid. Deze staan op pagina’s 19-22, en zijn ook te downloaden van internet: stapvoorstap2.swpbook.com.

Het is raadzaam de basisvragen voor het gesprek door te lezen, zodat men tijdens het gesprek de structuur ‘in het achterhoofd’ heeft en de vragen zo nodig kan aanpassen aan het taalgebruik van de ouders.

3. Het gesprek

Doelstelling

Geef in het kort het doel van het gesprek aan: ‘We gaan eerst alle dingen op een rijtje zetten om een duidelijk beeld van de situatie te krijgen, we gaan daarna wat dieper in op zaken die samenhangen met de situatie. Ten slotte zullen we samen proberen om de mogelijke oplossingen op een rijtje te zetten om daar een keuze uit te maken’.

Rapportage

Geef aan dat de hoofdlijnen in het gesprek zullen worden opgeschreven: ‘Bij het gesprek wil ik gebruikmaken van een vragenlijst die speciaal voor dit doel is ontworpen, om stap voor stap de dingen door te lopen. Hier schrijf ik als geheugensteuntje voor mezelf af en toe iets op’.

NB Achteraf opschrijven mag ook. Doel van het opschrijven is in de eerste plaats het ‘vastleggen’ van de informatie om in een eventueel volgend gesprek beter na te kunnen gaan of de situatie is verbeterd, gelijk gebleven of verergerd.

Aandachtspunten

Neem de lijst met basisvragen en begin bij stap 1. Probeer tijdens het gesprek op de volgende aandachtspunten te letten.

Aanwijzingen ten aanzien van de vragenlijst

- › De vragen in de ‘Stap-voor-stap’-methode vormen geen dwingend stramien – vragen waarop het antwoord reeds is gegeven kunnen worden overgeslagen.
- › De vragen hoeven niet letterlijk te worden gesteld.
- › Probeer stap 1, 2 en 3 in het eerste gesprek binnen 80 minuten af te ronden.
- › Dwaal zo weinig mogelijk af van het onderwerp: ga niet mee met het praten over

andere kinderen, de partner, de familie enzovoort. Dit betekent overigens niet dat het gesprek alleen een zakelijk karakter heeft. Immers, een hartelijke belangstellende vraag kan eventuele spanning breken.

Gesprekstechnische tips

- › Geef aandacht aan omstandigheden die tijdens het gesprek het gevoel van veiligheid bij de ouders kunnen versterken, zoals uitleg over wat opgeschreven wordt.
- › Het is goed om in steekwoorden de belangrijkste zaken op te schrijven maar, zorg ervoor dat het niet storend is voor de ouders (vul eventueel achteraf het een en ander aan) – het gaat tenslotte om een gesprek dat tot doel heeft ouders opvoedingssteun te geven.
- › Besteed aandacht aan wat wel goed gaat.
- › Voordat het gesprek begint, is het belangrijk met elkaar afspraken te maken over het verloop van het gesprek: beide partijen mogen elkaar niet in de rede vallen wanneer zij antwoord trachten te geven op de gestelde vragen.
- › Geef voldoende ruimte om de eigen mening te uiten.

Verbale en non-verbale communicatie

- › Probeer de ouders ook non-verbaal te stimuleren om verder te praten (bijvoorbeeld door het geven knikjes).
- › Let op non-verbale signalen van de ouders, bijvoorbeeld signalen van verzet of nervositeit, soms is het goed deze te verwoorden.
- › Onderbreek een eventuele stilte niet te gauw, want deze kan duiden op geconcentreerd nadenken of het zoeken naar woorden voor een gevoel.
- › Neem een actieve luisterhouding aan.
- › Stel geen remmende vragen, zoals ‘u had toch geen problemen met...?’
- › Stel vooral open vragen die met ‘hoe’ beginnen, zoals ‘hoe reageert u als...?’

Eventueel veranderen van onderwerp

Wanneer in de loop van het gesprek blijkt dat een ander pedagogisch onderwerp een grotere rol speelt bij de problematiek, kan zonder bezwaar overgegaan worden naar het desbetreffende onderwerp.

Criteria voor gespreksonderbreking

Aan het begin van stap 2 en stap 3 dient de gebruiker van de ‘Stap-voor-stap’-methode voldoende informatie te hebben om het gesprek zelf verder aan te gaan, eerst overleg te plegen met collega’s of te verwijzen naar bijvoorbeeld Bureau Jeugdzorg via de eigen huisarts. Criteria voor het niet verdergaan met het gesprek:

- › De zwaarte van de problematiek gaat voorbij de grenzen van het werkkterrein en/of de deskundigheid van de gebruiker.
- › De interpretatie van de ouders wijkt in sterke mate af van de interpretatie van de gebruiker.

- › De beleving van de ouders is te extreem; het vermogen tot rationele ordening wordt overheerst door emoties (bijvoorbeeld heftig negatief, ambivalent of apathisch).
- › De wensen of verwachtingen van de ouders zijn irreëel.

Afsluiting

Probeer binnen de geplande tijd tot een afronding van het gesprek te komen. Let daarom gedurende het gesprek goed op de tijd. Het is niet wenselijk een gesprek abrupt af te breken omdat het tijd is. Streef ernaar het gesprek af te sluiten door middel van een afspraak.

Deze afspraak kan betrekking hebben op:

- › een handeling (na stap 3);
- › een eventuele observatieopdracht (bijvoorbeeld wanneer niet duidelijk is wanneer het probleem zich precies voordoet);
- › een verwijzing.

In het algemeen is het verstandig ouders erop te wijzen dat, als ze hun manier van omgaan met het kind willen wijzigen, dit wel wat vraagt van hun tijd, energie en doorzettingsvermogen. Soms hebben ouders al maandenlang energie gestoken in de pedagogische vragen of zorgen die geleid hebben tot het gesprek. Ze zijn dan blij als een beroepskracht aandacht gaat besteden aan hun vragen en hebben dan hooggespannen verwachtingen over de resultaten van het gesprek. Echter, het is verstandig hen erop te wijzen dat er ook een periode van ontmoediging kan komen. Een wijziging van de eventuele pedagogische aanpak kan effectiever plaatsvinden wanneer de ouders naast de beroepskracht tevens een vriend/buur/familielid hebben die hen (telefonisch) kan steunen. Bovendien kan men de ouders erop attent maken dat veranderingen en oplossingen enige tijd geprobeerd moeten worden voordat men kan zeggen of deze effectief zijn of niet.

BASISVRAGEN*

STAP 1 BEELD VAN DE SPECIFIEKE OPVOEDINGSSITUATIE

- 1.1 Om welke situatie of welk gedrag gaat het?**
 - 1.1.1 Wanneer en waar doet de situatie of het gedrag zich voor?**
 - 1.1.2 Kunt u een voorbeeld van het gedrag noemen?**
 - 1.1.3 Wanneer is het gedrag begonnen?**
 - 1.1.4 Hoe vaak komt het gedrag voor? Hoe lang duurt dit dan?**
 - 1.1.5 Doet de situatie zich steeds op dezelfde manier voor?**

- 1.2 Wat is het effect van het gedrag op u, het kind en de rest van het gezin?**
 - > praktisch gezien;
 - > emotioneel gezien.

- 1.3 Hoe reageert u meestal op het gedrag van uw kind? Hoe consequent bent u in uw aanpak? Hoe reageert uw partner; geeft deze eenzelfde soort reactie?**

- 1.4 Wat zou u graag veranderd willen zien?**

- 1.5 Wat heeft u tot nu toe geprobeerd om veranderingen aan te brengen?**
 - 1.5.1 Wanneer verliep de situatie wel naar wens?**

- 1.6 Ordening van de tot nu toe verkregen informatie.**
 - a. Het kind vertoont als probleemgedrag...
 - b. Het gedrag doet zich voor in situaties als...
 - c. De opvoeder beleeft het als...
 - d. De opvoeder reageert meestal met...
 - e. De opvoeder wenst de volgende verandering...
 - f. De opvoeder heeft dit geprobeerd door...
 - g. Het ging goed toen...

* De basisvragen zijn ook als losse pagina's te downloaden van de website stapvoorstap2.swpbook.com

STAP 2 SAMEN INZICHT KRIJGEN IN DE OPVOEDINGSSITUATIE

2.1 Zelf handelen, observatieopdracht verstrekken, overleg plegen of verwijzen.

In bepaalde situaties (zie de criteria in hoofdstuk 'Gebruiksaanwijzing') kan het wenselijk zijn niet verder te gaan met de stap 'Samen inzicht krijgen'. Wanneer niet voldoende duidelijk is wanneer het probleem zich voordoet en hoe het zich uit, kan een observatieopdracht een wenselijke 'tussenstap' zijn. Wanneer de ernst van de problematiek voorbij de grenzen van het werkerterrein en/of de deskundigheid van de gebruiker ligt, zal ofwel overleg met collega's ofwel verwijzing (bijvoorbeeld naar huisarts of Bureau Jeugdzorg) moeten plaatsvinden. Bij observatieopdracht, overleg of verwijzen: ga verder met 3.4. Bij zelf handelen: ga verder met 2.2.

2.2 Heeft u enig idee waarom het kind zich zo gedraagt?

2.2.1 Denkt u dat het gedrag van uw kind kan samenhangen met de leeftijdsfase waarin het verkeert?

2.2.2 Denkt u dat er iets in het kind zelf is waardoor het kind zo reageert? (kindfactoren)

2.2.3 Denkt u dat het gedrag van het kind iets te maken kan hebben met uw manier van opvoeden/aanpak of eigen leefwijze? (ouderfactoren)

2.2.4 Denkt u dat er omstandigheden of gebeurtenissen van invloed zijn op de situatie? (omgevingsfactoren)

2.3 Ordening: Waar hangt het gedrag van dit kind en deze opvoeders vooral mee samen?

Ga aan de hand van a, b, c of d na waarmee het gedrag van het kind en deze opvoeders vooral samenhangt en ga bij de opvoeders na of deze het hier mee eens zijn. Geef een volgorde aan, bijvoorbeeld d - b - c.

- a. het onvoldoende afgestemd zijn van de verwachting van de opvoeders op de ontwikkeling van dit kind (leeftijdsfase);
- b. het onvoldoende afgestemd zijn van de verwachting van de opvoeders op factoren in het kind zelf en zijn of haar mogelijkheden (kindfactoren);
- c. het ontbreken van een consequente en op dit kind afgestemde pedagogische aanpak, of eigen problemen van de opvoeders (ouderfactoren);
- d. bepaalde omstandigheden of gebeurtenissen (omgevingsfactoren).

STAP 3 HANDELEN

3.1 Zelf handelen, overleg plegen of verwijzen.

In bepaalde situaties (zie criteria in het hoofdstuk ‘Gebruiksaanwijzing’) kan het wenselijk zijn niet verder te gaan met handelen, een pas op de plaats te maken en anderen (bijvoorbeeld collega, VTO-team, huisarts, maatschappelijk werk) erbij te betrekken. Bij overleg of verwijzen: ga verder met 3.4. Bij zelf handelen: ga verder met 3.2.

3.2 Ga samen met de opvoeder bekijken of er veranderingen in de situatie aangebracht kunnen worden.

- a. Als het gedrag van het kind samenhangt met de leeftijdsfase.
- b. Als het gedrag van het kind samenhangt met de kindfactoren.
- c. Als het gedrag van het kind samenhangt met ouderfactoren.
- d. Als het gedrag van het kind samenhangt met omgevingsfactoren.

3.3 Kies, samen met de opvoeder, één tot drie concrete mogelijkheden (omschreven bij de punten a t/m d van 3.2) om te komen tot de gewenste situatie. Het is belangrijk dat de opvoeders achter de keuzen staan. Herhaal de concrete afspraken en noteer die. Laat ook een exemplaar achter bij de opvoeder(s).

3.4 Informeer of de opvoeder nog vragen heeft en rond daarna het gesprek af. Dank de opvoeder(s) voor het vertrouwen.

3.5 Maak een nieuwe afspraak.

STAP 4 EVALUATIE (IN VOLGEND GESPREK)

4.1 Hoe is het de afgelopen tijd gegaan?

4.1.1 Lukte het steeds de afspraken na te komen? (Wanneer lukte het wel, wanneer niet?)

4.1.2 Wat was het effect voor het kind zelf en voor het gezin?

4.2 Kan men verder met de gemaakte afspraken?

Zo nee:

- › Ofwel ga samen terug naar 2.3 (en verder): waar hangt het gedrag van het kind en de opvoeder(s) mee samen? Probeer samen met de opvoeder inzicht te krijgen in het gedrag en daarbij aansluitende handelingsmogelijkheden.
- › Ofwel verwijst door, met name wanneer het gaat om een langdurige probleemsituatie of wanneer het de opvoeder(s) niet lukt om met de gegeven adviezen iets te doen en meer deskundige hulp noodzakelijk blijkt.

Zo ja:

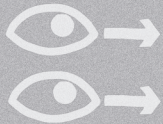
- › Ga na of men nog vragen heeft over het probleemgedrag of dat er misschien andere onderwerpen zijn waar men het graag over wil hebben.
- › Geef aan dat de opvoeders bij nieuwe vragen over de situatie of andere onderwerpen opnieuw een beroep op u kunnen doen.

Wanneer men voor advies over een eventuele verwijzing ook bij u terecht kan, kunt u dit aangeven.

4.3 Rond het gesprek af.

I.

AGRESSIE EN VANDALISME

STAP 1 BEELD VAN DE SPECIFIEKE OPVOEDINGSSITUATIE

1.1 Om welk gedrag gaat het?

Veelvoorkomende vragen rond agressie en vandalisme hebben betrekking op:

- › grote mond opzetten, vloeken;
- › schreeuwen en schelden;
- › bedreigen van anderen;
- › manipuleren;
- › splitgedrag;
- › jennen, kleineren, beschimpen in het bijzijn van anderen;
- › schoppen/slaan tegen materialen, bijvoorbeeld slaan met de deuren, schoppen tegen spullen;
- › spugen;
- › het maken van sarcastische en kwetsende opmerkingen;
- › iemand bedreigen met voorwerpen zoals mes, stok, wapen, schroevendraaier;
- › geluidsoverlast veroorzaken;
- › in gevechtshouding staan en de ander dreigen met vechten;
- › gooien met voorwerpen in huis;
- › brandstichten;
- › vernielen van andermans spullen;
- › ingooien van ramen en deuren;
- › bekladden van muren en ramen;
- › spullen stelen.

1.1.1 Wanneer en waar doet het gedrag zich voor?

Het gedrag kan zich voordoen:

- › thuis;
- › op school;
- › in de stad/in het dorp;
- › op de (sport)club;
- › bij vrienden.

1.1.2 Kunt u een voorbeeld van het gedrag noemen?

1.1.3 Wanneer is het gedrag begonnen?

Bijvoorbeeld:

- › sinds vader niet meer thuis woont;
- › sinds een dierbaar iemand overleden is;
- › sinds moeder niet meer thuis woont;

- › sinds het kind nieuwe vrienden heeft;
- › sinds het kind op de basisschool zit;
- › sinds het kind verhuisd is.
- › het is onduidelijk wanneer het gedrag begonnen is.

1.1.4 Hoe vaak komt het gedrag voor? Hoe lang duurt dit dan?

1.1.5 Doet de situatie zich steeds op dezelfde manier voor?

1.2 Wat is het effect van het gedrag op u, het kind en de rest van het gezin?

- › praktisch gezien;
- › emotioneel gezien.

Mogelijke effecten van het gedrag op de opvoeder, het kind en de rest van het gezin kunnen zijn:

- › Broertjes en zusjes zijn bang voor het kind.
- › Broertjes en zusjes nemen het gedrag van het kind over.
- › Er hangt een voelbare spanning in huis.
- › De opvoeder raakt geïrriteerd door het gedrag.
- › De opvoeder maakt zich zorgen.
- › De opvoeder wordt boos op de vrienden van het kind.
- › Door het gedrag van het kind komt de aandacht voor de rest van het gezin in het geding.
- › De opvoeder voelt zich machteloos.
- › Het kind kan in een negatieve spiraal terecht komen waar hij ook niet makkelijk uit kan komen.

1.3 Hoe reageert u meestal op het gedrag van het kind? Hoe consequent bent u in uw aanpak? Hoe reageert uw partner; geeft deze eenzelfde soort reactie?

Mogelijke reacties van de opvoeders op het gedrag van het kind kunnen zijn:

- › Men wordt kwaad op het kind.
- › Men krijgt de neiging om toe te geven en mee te gaan met het kind.
- › Men probeert het conflict met het kind te ontlopen.
- › Men negeert het kind.
- › Men bestraft het kind fysiek.
- › Men bestraft het kind door hem naar zijn kamer te sturen.
- › Men hoort het kind uit over wat hij met vrienden heeft gedaan.
- › Men beperkt het kind in zijn vrijheid; het kind moet bijvoorbeeld direct na school thuiskomen.
- › Men probeert kalm en rustig te reageren.
- › Men treedt hardhandig op.
- › Men praat op het kind in.

- › Men probeert te achterhalen waarom het kind zich zo gedraagt.
- › Men verwent het kind.
- › Men troost het kind.
- › Men voert eisen op.
- › Men reageert emotioneel op het kind.

1.4 Wat zou u graag veranderd willen zien?

De gewenste verandering kan betrekking hebben op het gedrag van het kind of het gedrag van de opvoeders.

1.5 Wat heeft u tot nu toe geprobeerd om veranderingen aan te brengen?

Verschillende mogelijkheden die uitgeprobeerd kunnen zijn:

- › Men heeft met ouders/opvoeders van vrienden gesproken.
- › Men heeft geprobeerd het kind bij deze vrienden weg te houden.
- › Men heeft geprobeerd afleiding te zoeken samen met het kind.
- › Men heeft tijdschriften en dergelijke over dit onderwerp gelezen.
- › Men heeft contact opgenomen met school.
- › Men heeft de politie ingelicht.
- › Men heeft de partner gevraagd meer thuis te zijn.
- › Men heeft de partner gevraagd harder op te treden.
- › Men heeft geprobeerd met het kind te praten over zijn gedrag.

1.5.1 Wanneer verliep de situatie wel naar wens?

1.6 Ordening van de tot nu toe verkregen informatie.

- a. Dit kind vertoont als probleemgedrag...
- b. Het gedrag doet zich voor in situaties als...
- c. De opvoeder beleeft het als...
- d. De opvoeder reageert meestal met...
- e. De opvoeder wenst de volgende verandering...
- f. De opvoeder heeft dit geprobeerd door...
- g. Het ging goed toen...